

Opphavsrettslige utfordringer ved overgangen til FAIR forskningsdata ved UiO - Notat fra en QualiFAIR-arbeidsgruppe

Agata Bochynska, Rebecca Josefine Five Bergstrøm, Alexander Refsum Jensenius

15.02.2024

Anbefalinger

Arbeidsgruppen ser behov for å:

- utvikle informasjonssider om opphavsrett og lisenser for forskere og studenter
- anbefale noen lisenser for ulike datatyper (noen åpne og noen restriktive)
- utvikle systemer som hjelper med lisenshåndtering (på alt fra enkeltfiler til databaser)
- utvikle kurs i opphavsrett for ansatte og studenter på alle nivåer
- øke bevisstheten om opphavsrett hos ledere på alle nivåer
- avklare ansvarsfordeling og hvem som fungerer som første-, andre- og tredjelinje for både studenter og ansatte

Bakgrunn

Kompetansehuben [QualiFAIR](#) (2021-2024) på Universitetet i Oslo (UiO) har fokusert på hvordan kvalitative, kontekstsensitive og personidentifiserende data kan gjøres FAIR (Findable, Accessible, Interoperable, Reusable). Huben har vært organisert som et nettverk bestående av vitenskapelig og teknisk-administrativt personale fra en rekke disipliner, inkludert antropologi, statsvitenskap, medisin, lingvistik, psykologi, musikkvitenskap, teologi og utdanning. Hubens hovedmål har vært å samle og etablere god praksis, inkludert rutiner, prosedyrer og konkrete veiledninger, for å støtte deling og gjenbruk av kvalitative data, rettet mot forskere, master-/PhD-kandidater og forskningsstøttepersonell ved alle institutter og fakulteter ved UiO. Dette notatet oppsummerer funn fra QualiFAIR-arbeidsgruppen for opphavsrett.

Prosess

Arbeidsgruppen hadde representanter fra ulike miljøer og inviterte også inn ressurspersoner fra hele organisasjonen. Følgende miljøer var med i arbeidet på ulike måter: musikkvitenskap (Alexander Refsum Jensenius, IMV/HF), lingvistik (Kristin Hagen, ILN/HF), medievitenskap (Arnt Maasø, IMK/HF), skoleforskning (Torgeir Christiansen, ILS/UV), Universitetsbiblioteket (Agata Bochynska, Matthew Good, Solveig Sørbø og Rebecca Josefine Five Bergstrøm, UB), fellesadministrasjonen (Margaret Louise Dyrnes Fotland og Jostein Greve, FIADM), IT-sikkerhet (Vilde Sørbø Nenseth og Isak Falch Alsos, IT-Avdeling).

Det ble gjennomført tre tematiske samlinger i studieåret 2022/23:

- 21.10.2022: Faglige problemstillinger: [RITMO](#) (IMV/HF), [TekstLab](#) (ILN/HF), IMK (HF), ILS (UV).

- 20.01.2023: Støttefunksjonenes roller: USIT, UB, FIADM.
- 20.03.2023: Oppsummering og diskusjon av oppfølgingspunkter.

Gruppen har også kartlagt status ved UiO gjennom QualiFAIR-nettverket og en spørreundersøkelse. Foreløpige funn fra arbeidet ble presentert på et godt besøkt [frokostseminar](#) 18. april 2023.

Kort om opphavsrett

Opphavsrett er rettighetene en skaper av et åndsverk har til verket. Dette omfatter eneretten til å råde over verket, derunder fremstilling og tilgjengeliggjøring, samt bearbeidelser og oversettelser. Opphavsrett reguleres i Norge av [åndsverkloven](#). Opphavsretten er tidsbegrenset, som hovedregel til 70 år etter utløpet av opphavspersonens dødsår.

Åndsverksloven beskytter fremstillinger, litterære eller kunstneriske verk. Dermed avgrenses verksbegrepet mot fakta, prinsipper, metoder, matematiske konsepter m.m. Forutsetningen for opphavsrettsvern er en praktisk skapende innsats og individuell åndsvirksomhet. Opphavsrettsvernet omfatter ikke bare verket i opprinnelig form, men også i “endret skikkelse, i oversettelse eller bearbeidelse”. Mange opphavsrettslige tvister er knyttet til gjenskaping eller brudd på opphavsretten ved produksjon av nye åndsverk. Da er spørsmålet om det nye åndsverket har “verkshøyde”, at det har litterær eller kunstnerisk selvstendighet. I denne sammenheng ser vi primært på tilfeller av gjenbruk av materiale hvor det er klart at noen andre har opphavsrett.

Forskere får gjennom sitt arbeid også egen opphavsrett til materialet man produserer, slik som artikler, bøker, og presentasjoner. Mer komplisert blir det når man skal håndtere datasett og databaser, særlig hvis de bygger på andres arbeid.

Gjennom arbeidet har vi sett at det er nyttig å dele problemstillingen i to:

- Andres opphavsrett: Hva har jeg lov til å gjøre med andres materiale?
- Egen opphavsrett: Hva kan andre gjøre med mitt materiale?

Vi vil i det følgende gi en kortfattet sammenstilling av problemene.

Generelle observasjoner

Gjennomgangen har vist at det generelt er lite kompetanse om opphavsrett både hos faglige og teknisk-administrative ansatte ved UiO. De vet heller ikke hvor de skal henvende seg for å få hjelp. Problemet forsterkes av at det er manglende sentrale retningslinjer og anbefalinger. Dette står i sterk kontrast til den økende kunnskapen og bevisstheten om personvern. Dette skyldes at det har vært stort fokus på personvern på mange nivåer i organisasjonen de siste årene, men tilsvarende lite på opphavsrett.

Selv om det er generelt lite kunnskap om opphavsrett rundt omkring i organisasjonen, er det spisskompetanse flere steder. Det er selvfølgelig mye faglig kompetanse om

opphavsrettslige spørsmål ved juridisk fakultet, men denne er ikke tilgjengelig for forskere og studenter ved andre fakulteter. I støtteapparatet er det relevant juridisk kompetanse ved USIT, FIADM og UB. Flere av juristene som har relevant kompetanse jobber mer med personvernsproblematikk enn opphavsrett. Kartleggingen har også vist at det er et behov for bedre koordinering mellom enhetene og en avklaring om hvem som skal fungere som førstelinje for forskere og studenter, men også andrelinje for mer avanserte spørsmål.

Andres opphavsrett

Arbeidsgruppen har hovedsakelig fokusert på kvalitativt forskningsmateriale. Disse dataene er lagret i mange ulike formater: tekst, bilde, lyd, video, og tabeller. De innmeldte eksemplene dekker fagområdene musikkvitenskap, lingvistikk, medievitenskap, statsvitenskap, sosiologi og lærerstudier. Problemstillingene er forskjellige, men er alle relatert til opphavsrett i forbindelse med bruk og deling av forskningsdata. Her er noen eksempler fra ulike fagområder:

- **Musikkvitenskap:** Forskerne gjør opptak av konserter hvor det spilles ulike stykker som alle kan ha flere ulike opphavere: komponister, arrangører (som notesetter andres musikk) og tekstforfattere. Under noen konserter improviserer musikerne og blir dermed selv komponister. Flere konserter har også elementer av dans og visuell kunst som har egne opphavere. I tillegg kan rettigheter være såkalte nærstående rettigheter, samt at både opphavsrettighetene, og de nærstående rettighetene, kan forvaltes av forvaltningsorganisasjoner. Ytterligere kompliserende er at det gjelder egne regler for videoopptak av en konsert ("synkronisering" av lyd og bilde). Det er utarbeidet [et eget notat](#) som beskriver problemene i mer juridisk detalj.
- **Lingvistikk:** Mange lingvister har behov for å dele dataene de forsker på, for eksempel som små og store korpus basert på skjønnlitterære og andre tekster med opphavsrett. Det er mulig, men svært tidkrevende å lage avtaler med hver enkelt rettighetshaver (forfatter, oversetter, forlag m.m.). En alternativ løsning er å søke Kulturdepartementet om eksemplarframstilling for forskningsformål i henhold til forskrift til åndsverksloven ([FOR-2021-08-26-2608](#)) § 4. Disse eksemplarene vil kun være til bruk i forskningsinstitusjonen og vil ikke kunne deles videre.
- **Medievitenskap:** Ulike medietekster samles inn og benyttes til analyse av forskere og studenter. Disse kan inneholde ulike medietyper: stillbilder, skjermdumper, lyd, musikk eller video. Med dette følger utfordringer med potensielt en rekke opphavere fra ulike land med forskjellig lovgiving. Få om noen har kompetanse eller ressurser til å spore opphavet til disse, og lage avtaler med dem. Bevisstheten og kompetansen om juridiske grenser for bruk er varierende blant ansatte, og er særlig lav blant studenter som er vant til å dele fritt på sosiale medier. Mange tar med seg disse holdningene i deling av sammensatte tekster, musikk, bilder og video i eksamensarbeider og oppgaver.
- **Skoleforskning:** En viktig datainnsamling i forskningen er videoopptak i klasserom. Forskerne har stort fokus på personvern når det samles inn data fra klasserom (og utenfor klasserommet), men har hatt lite fokus på opphavsrett. Problemet er at videoopptakene fanger inn alt som skjer i klasserommet, inkludert opphavsrettsbeskyttet materiale som spilles av i plenum av læreren. I tillegg kommer

materiale som vises på elevers personlige maskiner/nettbrett (lyd, video og bilder). Selv om materialet ikke er hovedinteressen for forskerne, blir det del av datamaterialet de håndterer.

De fleste av disse eksemplene er basert på ulike medietyper som har forskjellig opphavsrettslig regulering og håndtering. Rettighetene og forvaltningen kan også være spredt på ulike aktører:

- Enkeltpersoner eller familie: I en del tilfeller lever opphaverne fremdeles og forvalter sine egne rettigheter. Når opphaver dør, overtar i noen tilfeller familien rettighetene..
- Forlag eller selskap: I andre tilfeller er et forlag eller selskap eier av rettighetene.
- Organisasjoner: Noen verkstyper har kollektive avtaler som forvaltes av organisasjoner, slik som TONO forvalter komposisjoner, GRAMO plateinnspillinger og BONO for visuelle verk.

Noen ganger er det enkelt å finne ut hvem som forvalter rettighetene, men ofte kan det være komplisert å finne riktig kontaktpunkt og få svar. Mange forskere vet ikke engang hvor de skal begynne å lete. Det er ofte ingen enkel løsning når man håndterer sammensatte verk, hvor hver rettighet i utgangspunktet må avklares hver for seg. Dette er en stor jobb som de fleste forskere ikke har kompetanse eller tid til å utføre. I praksis fungerer dette som en barriere for deling av data. Løsninger kan inkludere en kombinasjon av opplæring og bedre støttetjenester og politisk arbeid for å få til kollektive avtaler.

Egne rettigheter

UiO har en [politikk for immaterielle rettigheter \(IPR\)](#) fra 2011 som primært beskriver relasjonen mellom den ansattes og institusjonens rettigheter til forskningsresultater, evt. i kombinasjon med eksterne samarbeidspartnere. En utfordring er at mange ansatte ikke kjenner til retningslinjene, selv om det står skrevet inn i arbeidskontrakten. Mange forstår heller ikke hvordan de overordnede politiske dokumentene kan brukes i praksis. Arbeidsgruppen ser at det er nødvendig med flere konkrete anbefalinger og veiledninger.

Nye IPR-retningslinjer er under utarbeidelse høsten 2023 og vil komme med mer utdypende retningslinjer, hovedsakelig knyttet til forskningsresultater som brukes til innovasjon. Dette ligger utenfor fokusområdet for QualiFAIR, hvor målet er å se på deling og gjenbruk av åpne data. Fra et slikt perspektiv er det viktigste virkemiddelet en bevisstgjøring av lisensbruk.

Lisenser

Lisenser trekkes ofte frem som løsningen på opphavsrettsproblemer. Hvis alle hadde satt (tydelige og forståelige) lisenser på dataene sine ville mye vært løst. Utfordringen er at det finnes mange lisenser som kan brukes til å dele forskningsdata. Creative Commons-lisensene (CC) er utbredt, men de ble opprinnelig utviklet for kreative yrker og medier fungerer ikke nødvendigvis best for forskningsdata. Det er også mange ulike typer av CC-lisenser som legger ulike begrensninger på gjenbruk (endring, kommersiell bruk, m.m.).

Det trengs anbefalinger om hvilke lisenser som bør brukes til ulike typer data. Det mangler også en generell kunnskap blant forskere og andre ved UiO, om rekkevidden og innholdet av de ulike lisensene.

Det er også behov for hjelp med å sette lisenser på datasett som bygger på andres arbeid som ikke har en (kompatibel) lisens. Da må man ta hensyn til evt. andre lisenser og hvordan de kan gjenbrukes. Her kan det være mulig å sette opp systemer som hjelper brukeren med å finne riktig lisens med utgangspunkt i de underliggende lisensene. Det er også viktig å lage systemer som oppmuntrer forskerne til å sette lisenser på dataene sine fra første stund, slik at man unngår fremtidige problemer med data gjenbruk.